

DEDE GORGUD DASTANLARININ TARİHİNE BİR BAHİŞ

Dr. Cevat HEY'ET

Dede Gorgud dastanları Dede Gorgud kitabının evvelinde yazıldığı kimi oğuz türklerinin dastanlarıdır.

Dede Gorgud kitabı bir mügeddime ve 12 dastandan ibarettir. Dastanlar gehremanlık dastanıdır ve oğuz türklerinin yaşayışlarının bir aynası ve gedim medeniyet ve folglorumuzun zengin hezinesidir.

Dastanlarda oğuz ellerinin cesaret, iğidlik ve savaşdaki gehremanlıkları bedii bir dille beyan edilir ve köçeri heyat yaşayan oğuzların adet, meişet ve düşünceleri esas yeri tutur. Burada vetenperverlik, gonagseverlik, ana ve övrad sevgisi, gadınlara hörmet, mübarizlik, düşmenlere nifret, merdlik ve gehremanlık ve bu kimi insani hıslatlar eksidir.

Dastanlar nesr ve nezm hisselerine ayrılmıştır. Hecr hissesi negledilmiş, şe'r hissesi iki min beyt gederdir ve kitabın % 35'inin teşkil edir. Şe'rleri ozanlar gopuz çalib müeyyen havalar ile ohumuşlar. Bu hisseler üzvi suretde suretde bir-birine bağlıdır, biri digerini tamamlayır. Dede Gorgud dastanları dünya ölçüsünde klassik eserlerdendir ve Türk-Oğuz-Azerbaycan edebiyatının şah eserleridir.

Burada bir meseleye digget etmek lazımdır ki, Dede Gorgud kitabının yazıya keçdiyi tarihle dastanların yaradıldığı tarih ve habele bu dastanların son şekillerinin tarihi bir deyildir. Kitabın yazıldığı tarih mügeddimeden de belli olduğu kimi osmanlı hanedanının Anadolu da hakim olduğu zamana rastlar. Müelliflerin bu barede daha fikirleri mühtelifdir. Ekseri müellifler paleografik hususiyetlere baharag 16-cı esrin ortalarında yazıya keçirildiyini gebul edirler. Prof. Bartold eserin 15-ci esrin başında yazıldığını gebul edir. Prof. Halıg Koroğlu Dedem Gorgud kitabının ebced hesabıyla 1482 yazılmış olduğunu gebul edir /İhan Başgöz/

Dastanları tedgig ederken onların dilinin daha gedim olduğunu görürük ve kitabın ilk sehifesinin başına yazıldığı kimi kitab oğuz türkçesinde dir. Dastanlarda gehremanlar müselman oldugları, hala eski köçeri inamları ve şamanizm dövri adet ve hatireleri de yaşamaktadır. Meselen; ışık, su, ağaç ve ata saygı gösterirler. Bozgurd mübarek sayılır /2-ci dastan/ ve hanın evini yağma edirler; and içende silahlarına and içirler: *Gııncıma doğranayın, ohuma sancılayın.*

Gahremanlar ve diger şehsiyyetlerin adları gedim türk adlarıdır/ Dirsehan oğlu Buğaç, Bayındır han, Salur Gazan, Deli Domrul ... /Bu hususiyeyyetlerden bir çoh

tedgigatçılar /Bartold, Cefri Luis, Elizadel/ bele bir egideye gelmişler ki bu dastanlar bu yahın 6-7-ci esrlerde yaranıb, sonradan islami rengi alıb ve oğuzlar Azerbaycana gelenden sonra baş veren hadiselerle inkişaf edib ve yazıya keçirildiği zaman son şeklini almışdır.

Dastanlarda hadiselerin yerlerine bahanda Gence, Berde Alınca galası, Göyce Gölü, Derşam, Gapılı Gara Derbend, Sürmeli, Ağca gala ve sonra Trabzon, Bayburd ve Mardin yer adları olarag geyd edilmişdir; oğuzların gonşuları da Gürcüler, Ermeni ve Trabzon rumlarıdır. Bayburd, Trabzon ve Mardin hele kafirler diyarıdır.

Bartold, Meherrem Ergin ve başgaları bu faktları nezerde tutarag bele bir fikre gelmişler ki, hadiseler Azerbaycanda cereyan etmişdir. Bu faktlar bize dastanların yaranma tarihi haggında da me'lumat vere bilir: demeli Bayburd, Trabzon ve Mardin hele türkler terefinden alınıb müselman ve türkleşdirilmemişdir. Bu da hadiselerin 13-cü esrden gabag baş verdiyine delalet edir.

Rehmetli Prof. Zeki Velidi Toğana göre Dede Gorguddakı tarihi ve coğrafi adların çohu bu hekayelerin, oğuzların daha Türkistanı terk etmedikleri bir zamana aid olduğunu gösterir. Meslen, Garaçug dağı, Aladağ, Ganlı goca, Uşun goca ve s. Zeki Velidi "Came'it-tavarih"deki farsça Oğuzname metnine dayanarag hekayelerin sahibi olan Dede Gorgudu Göy türklerin zamanına aparır ve onu oğuz yabguları yanında bir türk hekimi /filosof/ ve müşeviri kimi giymetlendirir.

Cema'it-tevarih'de Dede Gorgudun 4 böyük türk hökmdarına müşavirlik etmiş bir millet böyüğü olduğu yazılmışdır. *Kitabi Dede Gorgud ela lisani taifeyi oğuzan*'ın mügeddimesinde Dede Gorgud haggında bele yazılmışdır: "*Resul eleyhisselam zamanına yahın Bayat boyundan Gorgud Ata deyirler bir er gopdu. Oğuzun ol kişi tam bilicisiydi: ne deyir ise o olurdu. Geybden dürlü heber söyler idi. Heg taala anın gönlüne ilham eder idi.*

Gorgud Ata oğuz gövmünün müşkilini hell ederdi. Her ne iş olsa Gorgud Ataya danışmayınca işlemezlerdi, her ne ki buyursa gebul edirlerdi. Sözüün tutub tamam ederleridi".

Mügeddimede / ahır zamanda hanlıg geri Gayıya /Gayı gebilesi/ deye, kimse ellerinden almaya: ahır zaman olub giyamet gopunca bu dediği osman neslidir, işte serilib gedeyürür/.

Bu geydlerden Dede Gorgud Dastanlarının kitab şeklinde yazıya alındığı dövr haggında bir fikir edinmek mümkündür. Daha evvelde söylediyimiz kimi bu hususda müelliflerin fikirleri muhtelif olmagla beraber 15-16-cı esrlerde yazıya alındığı gebul edilmekdedir. Amma mügeddimede yazılan: *Resul eleyhisselam zamanına yahın Bayat boyundan Gorgud ata deyirler bir er gopdi* sözünün tarihi deyeri olabilmez, çünkü bildiyimiz kimi türkler /oğuzlar/ 10-cu esrde islamiyeti kütleli şekilde gebul etmişler ve Azerbaycana ve Anadoluya gelib yerleşmişler. Elbete dastanların hamısının yaranma tarihi eyni deyildir. Esasen dastanlar tarihen dahi dayanan hemasi ve gehremanlıg dastanları olduğu üçün bir dövrede yarana bilmezdi, yalnız bütün

dastanların dili, üslubu bir olduğu için onların son şekil alması bir dövre de olmuş ve bir ozan tarafından yazıya alınmıştır. Elimizde olana Dede Gorgud kitabının aynı nüshede olduğu veya ondan kopyaya edildiği barədə kesin hüküm vermek mümkün değildir. Biz Dede Gorgud dastanlarının elimizde olan son şeklinin tarihini tesbit etmek için dastanları dil bakımından da tedgig etmek ve onların 11-12-ci esrlere aid olduğu genaetine geldik. Bu iş için onların dilini, Yenisey abidelerinden oğuz beyzadenin mezar daşı olan Barlıg /Varlıg/ mezar daşı ve Orhon abideleri ve Uygur metnleriyle mügayise etdik. Bu mügayisede Dede Gorgud dastanlarından be'zi nesr parçaları, nezm ve atalar sözlerini seçtik. Bildiyimiz kimi, atalar sözü ve şe'rler nesr parçalarından daha az deyişmeye me'ruz galırlar; ona göre de mügayise için daha münasib parçalardır.

Mugeddimeni sonradan yazıldığı için mügayise için almadıg. Şimdi Dede Gorguddan nümuneler veririk:

1. *Dirse han oğlu Buğaç han boyunu beyan eder /birinci dastan/ Hanım hey, dağ çiçegile südü oğlanung yarasına urdular, bağladılar, oğlanı, ata bindirdüler, alubanı ordusuna gittiler. Oğlanı hekimlere ismarlayup Dirse handan sagladılar. At ayagı külüg, ozan dili çevük olur, hanım oğlanung gurk günde yarası onguldi, tamam eyi oldu. Oğlan ata biner, gılıç guşanır oldu.*

Bir de bedii nesrimizin en güzel nümunelerini teşkil eden parçalardan /eyni boydan/ nümuneler vererek:

Babam at segirdişime bahsın güvensin, oh atışıma bagsın güvensin, gılıç çalışma bagsın sevinsin der idi.

Veya /Salur Gazan boyundan/ : *yumru-ağladı, yanug cigerimi tağladı.*

Şimdi atalar sözlerinden nümuneler:

Ölen adam dirilmez

Eski pambıg bez olmaz.

Gara düşmen dost olmaz.

Atılan oh geri gayıtmaz.

Kol /ve ya küll tepe olmaz.

Şimdi mezmun parçalardan nümune vererek: *Yücelerden yücesen kimse kimse bilmez necesen ya varam ya varmayam ya gelem ya gelmeyem.*

Şimdi Yensey-Orhon abideleri ve Uygur şe'rinden nümuneler negl edirik:

Önce barlıg /varlıg/ çayı kenarında tapılan ve Oğuz beyzadesine aid olan Varlıg yazılı daşı adlanan metnden:

1. *er erdemi atım tapdım erdemi*

2. *öz yigen alp turan altı, oğuz budunda üç yigirmi /yaşımka/ adrıldım.*

3. *beg erikime sizime adrıldım.*

Bugünkü türkçemizle:

1. er erdemi adımı tapdım erdemi / feziletli iyid/

2. öz yigen alp Turan altı, oğuz elinden 13 yaşında ayrıldım.

3. beylik igtidarımından, sizden ayrıldım.

Bu yazı 13 yaşında ölen, öz yegen Alp Turan adında altı oğuz elinin beyzadesinin mezar daşına yazılmıştır ve Orhon abidelerinden 200 il, yeni 1450 il bundan evvel yazıldığı kabul edilmektedir.

Şimdi Kül Tigin abidesinden bir parçanı negl edirik:

1. *Tengri tek tengri de bolmuş türk Bilge Kagan bu ödke olurtum. Sabımın tügeli eşidgil ulayı ini yigünüm, oğlanum, biriki oğuşum, budunum, biriye şadapıt begler, yiriya tarkat buyruk begler, otuz tatar...*

Bugünkü türkçemizle:

1. Tanrı kimi göyde olmuş türk Bilge hagan bu zamanda tahta oturdum, sözümü sonuna dek eşit, hususiyle gardaşoğlu, oğlum, bütün gohumum, milletim, güneydeki şadlar, beyler, güzeydeki terhanlar, buyrug beyleri, otuz tatar...

Şimdi bir de nani uygur lehçesini temsilen birinci şairimiz sayılan Aprinçur tiginin seggili şe'rinden bir parça vereceyik:

Kasıncıgimin öyü, kadgurarmen nişanlımı düşüb gaygılanıram, derdlenirem

Kadgurduğça gaygılandığca

Kaşı körtem gaşı gözelim

Kavışığısayırmen gavişmag isteyirem

Öz amrakımın öyürmen öz sevgilimi düşünürem

Öyür evirürmen az ödü... düşünüb dururam

Öz amrakımın öz sevgilimi

Öpükseyürmen öpmek isteşirem

Dede Gorgud dastanlarındaki metni, atalar sözlerini ve dördlüyü dil bahımından varlig mezar daşı ve Orhon yazılarından getirdiyimiz nesr nümuneleri veya uygur şe'rleriyle mugayise edersek Dede Gorgud nümunelerinin dil bahımından bugünkü dilimize çoh daha yahın olduğunu görürük, meselen; eski türkçe dediyimiz Yenisey, Orhon ve Uyğur metnlerinde sözlerin ortasındaki /o/ Dede Gorgudda /u/ ye çevrilmiştir / **ani** adak - ayag olmuş; böduk - büyük şeklini almıştır. Datif ve ya yönlük şekilçisi eski türkçede -ka ve -ke iyken /bizke/, Dede Gorgudda -a, -e olmuştur: Bize

Akuzatif ve ya tesirlik şekilçisi -g, -k ve ya -ık, -ik -dir: yağık - yağını, katanuk - hatunu... Halbuki Dede Gorgud da bugünkü türkçemizde olduğu kimidir: *yakını, giyametin bir günü olgun oldu.*

Eski türkçede ablatif, çihilig halı / -den, -dan/ ve yerlik / lokatif halı / -da, -de / için yalnız -ta, -te işlenmiştir: ilte - elden ve elde. Halbuki Dede Gorgudda çihilig halı için -dan, -den ve yerlik halı için -da, -de işlenmiştir: *on iki bin kafir gılıçdan geçdi, beş yüz oğuz yiyitleri şehid oldu / Gazan hanun evi yağmalandığı boyunu beyan eder/.*

Biz biliriz ki dilimizdeki bu deyişikler onuncu esrden sonra emele gelmiştir. Bir teredden de Dede Gorgud 13-cü ve 14-cü esr şairlerimiz: Hesenoğlu, Nesimiyle ve ya eyni esrlerde yaşayan Anadolu şairlerinin Sultan Veled, Hacı Dehkani, Aşık Paşa ve Ehmedi diliyle mügayise edersek onların dilinden daha gedim olduğunu tesbit edebiliriz. Bütün bu dil özellikleri bunu sübut edirki, Dede Gorgud dastanlarının dili eski türkçeden sonra, ye'ni Kaşgarlı Mehmudun 11-ci esrin sonlarında izah etdiyi oğuz diliyle uzlaşır. Demeli Dede Gorgud dastanlarının bize gelen şekli dil bakımından da 11-12-ci esrleri hatırladır.

Yukarıda söylediklerimizi göz önüne alarak fikrimizi bele hulase ede biliriz: Dede Gorgud dastanları müselman oğuzlara aid olmagla yanaşı kökü türklerin islamiyyeti gebul etmelerinden evvelki dövreye gedib çıkar, feget dastanlar Azerbaycanda ve gismen de doğu Anadoluda baş veren hadiselerle son şeklini almıştır, bu da tarihi faktları ve dil husisiyyetlerini de nezere alırsag 11-12-ci esrlerde emele geldiğin sübut edir.